

НЕВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЯ И ЕЗИКОВИЯТ ИЗКАЗ – РАВНОПОСТАВЕНИ НАЧИНИ ЗА ОБЩУВАНЕ

Татяна Попова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – ДЕО

Резюме. Настоящата разработка представлява разглеждане на методите на невербалната комуникация и изразните средства, с които си служи тя и които често ни „казват“ повече, отколкото думите, които чуваме. Направен е опит да се обоснове теоретично равнопоставеността на езика на тялото спрямо речта като средство за осъществяване на общуване и постигане на комуникативни цели. Разглежда се и преимущество на езика на тялото, като израз на емоционалното ни състояние и отношение към другите хора, което трудно би могло да бъде подправено и контролирано от съзнанието ни по време на протичане на комплексния процес на комуникацията.

Keywords: communication, nonverbal communication, language, gesture, equivalence, communicative purpose, emotional state

Vultus loquitur quodcumque tegis

*Твоето изражение показва това,
което ти се опитваш да прикриеш.*
Сенека

1. Общуването – връзката ни с Другия

„...Така, като изхождаме от човешкия живот като радикална реалност, надхвърляме хилядолетния диспут между идеалисти и реалисти и откриваме, че Човек и Свят са еднакво реални в живота, че единият не е по-първичен от другия. Светът е кълбо от проблеми или ценности, с които Човек е заплетен. Човек е същество, което, иска или не, е определено да плува сред това море от проблеми и неизбежно е принуден всичко това да го засяга“ (Ортега и Гасет, 1999: 57).

Поставяйки **общуването** на едно от първите места сред факторите, правещи възможно съ-съществуването и съ-жителството на хората, при което искаме или не, влизайки в контакт с Другия, и в името на това, съжителството ни да бъде поне поносимо, се съобразяваме с неговите навици, желания, чер-

ти, пък ако искаме „съжителството“ ни с този някой Друг да не свършва с една среща и с нейното приключване, а при следващата случайна такава погледите да бъдат отместени встрани, то опознавайки го (този Друг), ние се научаваме да го изслушваме, да имаме смелостта да го прекъсваме, научаваме се да премълчаваме, научаваме се, че погледът право в очите значи много, че силата на усмивката е велика – когато усмивката е искрена (научаваме се да познаваме и фалшивостта), научаваме се да прощаваме, тогава съжителството ни става дори желано – като радост от срещата с приятел например. Невинаги обаче честото ни общуване е признак за близост. Социалното устройство на човешкия свят ни сблъсква ежедневно и с не толкова близки и приятни за нас хора. Независимо дали даден човек – „Другият“, ни е приятен, или не, близък, или непознат, именно чрез **общуването** ние имаме възможността да го опознаем и свободата да го отблъснем (или привлечем) към себе си.

Общуването помежду ни може да се осъществява не само чрез езикови средства. Комуникация е „всяка процедура, при която едно съзнание може да въздейства върху друго“, като това включва не само писмената и говорната реч, но и музиката, живописата, театъра, балета и цялото човешко поведение. „Всяка форма на невербално поведение е също комуникативна“ (Попова, 2007: 23 по Шенън).

Настоящата разработка е теоретично изследване върху методите на невербалната комуникация и изразните средства, с които си служи тя и които често ни „казват“ повече, отколкото думите, които чуваме и чрез които човек успява да изразява себе си и да опознава другите, да говори с езика на тялото и да бъде разбран, сякаш отчетливо е изказал езиково своята мисъл, желание, а и съвсем не на последно място, е демонстрирал (напълно съзнателно, а понякога и съвсем не разбирайки, че го прави) своето настроение. Така например всички хора разбират какво значи щастие или нещастие, без дори да е необходимо да дефинират тези понятия. „Оказва се, че по същия начин на лицето ни „е изписано“ дали сме щастливи в един момент, или се чувстваме нещастни“ (Стоицова, 1992: 19). Жестът – значим невербален сигнал – може да замести сложната реплика (Формановская, 1982: 14).

2. Жестовите – произход, неделима част от човешката природа, значещ елемент от човешкото поведение

Е. Кюнке (2010) отбелязва, че науката за езика на тялото датира отпреди шестдесет години, „въпреки че езикът на тялото е стар колкото човека“ (Кюнке, 2010: 13). „Жестовите, движението на лицето, някои неартикулирани звуци, които издаваме, това са първите средства, които всъщност са имали хората тогава, когато не са разполагали с реч. Чрез тях те са изразявали своите мисли“ (Попова, 2007: 110). Т. Стоицова (1992: 17) отбелязва, че изучаването на езика на тялото води началото си от етологията. Основоположник на културно-ан-

тропологичния подход е Е. Хол („Тихият език“, 1959). Той разделя културната система на 10 елемента (взаимозависими човешки дейности) – *основни съобщителни системи*. Само първата включва езика. Поради тази причина ще ги посочим, както и защото те залягат в основата на описанието и обяснението на естествеността на природата на жестовия език: **1. Взаимодействието**, което лежи в центъра на културата, и всичко останало произтича от него; **2. Асоцииране** – в социалния си опит всеки индивид се научава да асоциира определено поведение с определена ситуация; **3. Съществуване** – Хол включва всичко: от индивидуалните навици за хранене до икономиката на страната; **4. Бисексуалност** – межкултурните изследвания показват, че „мъжкото“ поведение в една култура може да се квалифицира като „женско“ в друга; **5. Териториалност** – така етолозите обозначат завладяването, използването и защитата на личната територия от страна на живите организми; **6. Темпоралност** – времето трудно се поддава на дефиниране, но винаги присъства, независимо че не си даваме сметка за това; **7. Учене** – носи функция на адаптивен механизъм; **8. Игра** – като състезателен компонент, а в детството – основен вид дейност; **9. Защита** – специфична съобщителна система от важно значение както за животните, така и за хората. При животните съществуват защитни механизми (мимикрия например). Роля на защитни механизми при човека играят религията, медицината, правните закони и др. Един от начините за защита на хората е „поставянето на маска“. Можем да го сравним със „скриването в черупка“ или „мимикрията“. Според Фаст (1993: 59) се счита за необичайно и почти странно поведението, когато показваме това, което наистина чувстваме, чрез изразенията на лицето и действията си. Вярно е, че понякога това ни прави по-уязвими, но пък и това ни защитава от непрекъснатата заплаха да забравим истинската си същност и постепенно да я загубим, преструвката за нас да се превърне в начин на живот и да стане естествена. Непрекъснато *се усмихваме* например, защото усмивката е знак не само за хумор или удоволствие, но и за извинение, признак за защита и дори прощаване. Фаст (1993) посочва примери: сядам до вас в претъпкан ресторант. Леката усмивка казва: *Нямам намерение да ви преча, но това е единственото свободно място*; докосвам се до вас в претъпкан асансьор, следва усмивка, която декодираме като: *Аз в действителност съвсем не съм агресивен и ви моля да ми простите*; връхлетявам върху някого в рейса поради внезапно спиране, усмивката ми казва: *Нямах намерение да ви нараня. Моля да ме извините!* „И така с усмивка ние прокарваме пътя си през деня, макар че в действителност може да се чувстваме разгневени и раздразнени под усмихнатата повърхност“ (Фаст, 1993: 48). За съжаление, *усмивката* също е използвана като маска от търговци и политици например. А дали тази маска не само погубва индивида – погубва „мен“, но и задушава „моралния закон вътре в мен“ (Ортега и Гасет, 1999: 65 по Кант), дали това – „най-важното“ – да бъдеш „успешен човек“ (Кюнке, 2010: 31) в

крайна сметка пък е толкова важно? Според авторката на „Езикът на тялото“ („учебник за положително влияние“), „успешните хора знаят как да използват телата си за най-добър ефект – „те стоят изправени, с открити гърди като отворена книга, с усмивки на лицата си, а когато се движат, те го правят с цел. Техните умерени и внимателно подбрани жестове отразяват тяхното усещане за това, какво искат да проектират и как да бъдат възприемани (същият смисъл имат и следните думи – *Отдолу може всичко, но отгоре репутацията ти да свети!*, *Отвънка си това, което искаш да изглеждаш за другите, а вътре си това, което си!* *Усмивкаш се, усмивкаш се, усмивкаш се...!* (Къдрева, 1997: 34); *Маска за благоприличие, за човек по еталон, зад която се крият и вълците, и зайците, и лисиците, и хиените* (Къдрева, 1997: 109). Хората, които демонстрират уважение към другите (тук единствено се съгласявам с Кюнке), които мислят, преди да постъпят, и които развиват нужните умения, за да създадат желаните от тях резултати, са тези, които се чувстват добре със себе си. Техните жестове и действия имат цел и значение“ (Кюнке, 2010: 31), което според мен често граничи с човешката неестественост, а и с човешкото лицемерие понякога. С други думи – ако се държи по „здрав“ (Фаст, 1993: 37) начин, човек ще изпраща най-малко количество информация чрез езика на тялото си. Поставянето на маска обаче не може да прикрие неволните реакции [за тях също ще стане дума по-долу, макар и те да не са обект на изследване, защото „нивото на непосредствено изразяване на емоционалното състояние на човека не е комуникативно ниво, а е единствено биологично качество на човек като един от видовете живи същества“ (Колшанский, 1974: 24), макар че емоционалното състояние на човек аз никак не мога да натоваря, дори и в най-малка степен, с маловажност и незначителност, както смята и Е. Иванова (2000). Според нея в условията на съвременната модерна цивилизация училището развива преди всичко рационалните сили и способности на младото поколение за сметка на неговата емоционална култура. Развитието на ума и интелекта се абсолютизира според авторката, което води до принизяване и занемаряване на емоционалността и чувствителността. „При младите хора закърнява способността да се съпреживяват мислите, стремежите, желанията и очакванията на другите. Това им пречи да възприемат емоционално себеподобните си (...), без възпитание на чувствата увереността се превръща в излишна самоувереност; независимостта в мненията – в нетърпимост към друго мнение; свободата на действие – в арогантност, безпардонност и циничност, непринудеността – в разпуснатост, етикецията и тактът – в снобизъм и излишна любезност“ (Иванова, 2000: 127)]; **10. Използване на материали.**

Н. Формановская (2007) също отбелязва, че човешкото общуване вероятно е и започнало с невербалните знаци. Наблюдавайки съжителството при висшите животни, йерархичното устройство на стадата, изследователите отбелязват жестове и звуци, установяващи в „общуването“ помежду им някакъв

определен ред. В етологията поведението на животните, както и поведението на хората, се анализира като изпълнение на поведенчески модели, които са генетично обусловени и са оформени от различните култури (Познер, 2001: 201). Ако определено животно винаги използва един и същ поведенчески модел за постигането на определена физическа цел, другите животни започват да приемат за дадено, че всеки път, когато се появи поведенческият модел, се преследва тази цел. Това е начална точка за цялата по-нататъшна семиотизация на поведението. Поведенческият модел (обозначен в етологията като „**ритуал**“) получава двойна роля: той е средство за постигане на физическа цел, както и средство да се посочи тази цел на другите. Познер (2010) окачествява човешкото поведение като по-разнообразно от животинското и най-вече не толкова директно проследимо назад до ясни цели, свързани с оцеляването на вида. [Макар че почти няма биологичен вид по-висши животни, в който едно-то животно да убие друг представител на рода поради някаква причина. Боят, независимо колко гневен може да бъде, ще приключи не със смърт, а с ритуално разгромяване. „Животните са научили изкуството да разиграват взаимоотношенията си по един вид игрови начин, който е първи братовчед на езика на тялото“ (Фаст, 1993:55)]. Разграничава се човешко поведение с физическа цел и човешко поведение с комуникативна цел. **Емблематичните всекидневни жестове** Познер (2010) определя като конвенционални двигателни модели с фиксирано значение, които се извършват с **комуникативна цел**.

3. Езикът и езикът на тялото. Жестовите (невербалният комуникативен код) – „говореща“ част от човешкото общуване

Според Е. Бенвенист (1993), независимо че животните могат да „комуникират“ помежду си, да разчитат определени повтарящи се движения или дейност като знак за нещо, съответстващо на това движение и заучено вече подобно на инстинкт, то единствено на човешкото съществуване е вътрешно присъщ езикът – „висша форма на една способност – способността на човека да **символизира**“ (Бенвенист, 1993: 49). Според Попова (2007: 38) също основното преимущество на човека пред другите биологични видове не е точно наличието на членоразделна реч, а способността да борави със знаци и значения, да притежава два свята – на непосредствено възприеманото и паралелно с него – този, който в паметта му е обозначен с представи и понятия и който отразява минал житейски и речев опит; да регулира своето поведение не само на основата на миналия опит, но и посредством прогнозирането на бъдещи събития.

Езиковият символ има опосредстващ характер (Бенвенист, 1993: 49). Той организира мисълта и се реализира в специфична форма; осигурява достъпа на един субект до вътрешния опит на друг, като му придава артикулиран и репрезентативен израз, а не прибягва до сигнал – например до вик; освен това

той се реализира винаги в границите на определен език, присъщ на отделно общество. Като „непосредствено възплъщение на мисленето“ Колшанский (1974: 18) определя езика, който материализира процеса и резултата от познавателната дейност на човека и „закрепя в своите форми всеки индивидуален акт на познание като обществена категория“.

В рамките на първата година от живота си „човешкото бебе“ (Йосифова, 2008: 20) общува изключително чрез невербални средства – поглед, лицева експресия (усмивка), поза на тялото, интонация. При нормално комуникиращия зрял индивид невербалните средства допълват, илюстрират, подсилват или изцяло заместват вербалното описание. Казано по друг начин, **в устната комуникация вербалното, вокално-интонационното и жестомимичното начало се проявяват едновременно или са взаимно допълващи се.**

Повечето автори, посветили време и усилия на изучаването на невербалната комуникация и нейното място в човешкото общуване, споделят подобно мнение относно взаимовръзката между вербалното общуване и невербалната комуникация.

Между жестовите и езиковите знаци се наблюдава определено сходство – пише Крейдлин (2004: 6). Паралелното съществуване и взаимодействие на езика на тялото и езика на думите в комуникативния акт е възможно поради това, че дълбинните процеси, лежащи в основаването на невербалната и вербалната дейност на човека, в основните си отношения са аналогични. За това според Крейдлин (2004) като минимум говорят следните факти:

- в определени условия смисълът може да се изрази само чрез жест, както и само с думи или параезикови единици;

- практически всеки елемент от невербалното поведение, както елементите на езика, може да стане компонент от конвенционално споразумение;

- жестовете, както и езиковите единици в голямата си част са символни знаци. Могат да бъдат адресирани към конкретен индивид; да бъдат инструктивни (жест на човек, обясняващ как да се стигне до някакво място) и констативни (кимане за съгласие), спокойни и експресивни, успокояващи и обгрижващи, топли и хладни, „стилистично“ неукрасени и украсени (например *игрива, закачлива, палава* усмивка). Последователността от жестове може да образува жестови семиотични актове, както речевите изказвания се комбинират в актове на речта;

- аналогично на думите и по-големите езикови единици, жестовете са способни да участват в различни контексти [контекстът според Чомпалов (1993:37) е може би най-същественият компонент на комуникативния акт, влияещ върху вербалното поведение на участниците в него, върху думите и изразите, които използват, върху синтактичните, морфологичните, стилистичните модели и структури, които реализират в речта, върху степента на включване или изключване от общуването, върху смяната на кода и т.н., като той

въздействия и върху интензивността и вида на употребяваните паралингвистични средства, а също и върху цялостното поведение на включените в него действащи лица; Бърдуистъл, цитиран от Фаст (1993:61), посочва, че дадено телесно движение може нищо да не означава в един контекст и въпреки това да е изключително важно в друг – бръчката, която правим между веждите си, когато ги склучваме, може да бележи нещо, на което искаме да наблегнем, когато говорим, а в друг контекст може да е знак за отегчение, в трети – на дълбока концентрация. „Езикът“ на погледа например също не прави изключение относно зависимостта си от контекста. „Погледите представляват „речник“ и се получава също като в речник, където изолираната дума често е двусмислена и се уточнява само включена в цялото изречение – в контекста на написаното или разговора“ (Ортега и Гасет, 1999: 104)] и да играят различни роли в комуникативния акт;

– жестовото поведение на хората, както и речевото, се променя в пространството, времето, а също и под въздействието на изменящите се социоекономически и културни условия;

– много от жестовете на даден език на тялото допускат превод и на съответния вербален език, и на друг, „чуждестранен“ жестов език, при това проблемите на превода, свързани с жестовите езици, са такива, каквито са и проблемите, касаещи превода от един естествен език на друг. Съгласно мнението на различни изследователи, както посочва Крейдлин (2004: 49) – Бърдуистъл (1964); Познер (1998) – усвояването от хората на нов език на тялото продължава значително по-бавно, отколкото овладяването на нов език.

Според Формановская (2007: 374) жестово-мимичните знаци по отношение на вербалното изказване могат да се **включат в речта**, да я **предшестват**, **следват** или да я **заместват**. Фонационните знаци винаги са „вмонтирани“ в речта. Жестът може да изразява това значение, което и речта, да противоречи на значението, да акцентира върху част от изказването, да запълва паузи при търсене на думи, да поддържа контакт, при това може да засилва вниманието, разбирането, емоционалния контакт, модално-оценъчния контакт, етическия контакт. „Извън говорните думи“ (Стефанова, 2007: 227) стои една изключително важна, макар и допълнителна информация, която се получава от жестовете, интонациите и други подобни неезикови знаци, несъбразяването с които често е сериозна пречка за правилното „дешифриране“ на комуникацията.

В своето проучване, посветено на опознаването и изучаването на параезиковите знаци, Стефанова (2007) се позовава на Себеок, който в рамките на семиотиката, като наука за знаковите системи, търси мястото на несловесните знаци в човешката комуникация. Според него те са в границите:

– на вокалната комуникация, което обединява както лингвистични, така и прозодични особености. „Интонацията на гласа понякога може да каже повече от използваните думи“ (Стоицова, 1992: 92);

– на невокалната комуникация, обединяваща жестовете, поддържащи комуникацията, както и жестове и други паралингвистични средства, неподдържащи вербалната комуникация.

При междуличностното общуване невербалните знаци, като единен семиотичен комплекс, притежават различни възможности за съчетаване с вербалните знаци като основен семиотичен комплекс [Виденов (1979:16) – интерпретира понятието „вербален език“ като подредно на понятието „семиотика“, а паралингвистиката – като „особен семиотичен компонент, който е лишен от самостоятелност и изгражда подсистема, помощна, възможна само в съчетание с вербалния език“ (Виденов, 1979: 21). С второто твърдение ще си позволя да не се съглася напълно не само защото „понякога един жест е по-ефективен при предаването на съобщение в сравнение с всяка дума, която бихте могли да използвате (...). Одобрението, съучастничеството или обидата често биват предадени без съпътстващ звук, излизаш от устата. Чрез намръщване, усмивка или обръщане на гръб на друг човек жестовете ви нямат нужда от думи, за да изясните значението им“ (Кюнке, 2010: 17); не само защото, „като вид език, невербалната комуникация предава особен акцент върху информационния обмен. Тя оставя по-трайно впечатление. Действа на въображението на партньора в комуникацията по-активно“ (Попова, 2007:110); или пък защото „невербалните компоненти на езиковата комуникация по-силно се влияят от трудно контролируеми емоции, отколкото от контролируемото съзнание“ (като тази им особеност ни помага да не си „нахлузваме“ черупката на маската, на онова „не себе си“, което представлява тя), „а в моментите на запознанства, представяния и сбогувания човек възприема за четвъртина от секундата огромно количество информация и за това кратко време изгражда своето мнение за околните. Впечатлението, което една непозната личност прави, зависи само в 10% от това, което тя казва, т.е. останалите 90% от впечатлението, което личността създава още в първия момент, се изгражда не от нейните думи, а от мимиката, жестовете, поведението, облеклото, парфюма и т.н.“ (Касърова, 2007: 225); но и защото към мимическия код човек често прибегва тогава, когато по някаква причина речта е невъзможна или нежелателна (например, посочва ни Крейдлин (2004), когато чужденец пристига в страна, чийто език му е непознат); както и защото параезиковите елементи и жестове могат напълно да стеснят (ограничат) словесните реплики, разрушавайки речевата комуникация или изобщо правейки я невъзможна – пише Крейдлин (2004) и примерът, който посочва, показва как стискането на ръката силно от страна на един човек спрямо друг красноречиво заявява желание-заповед – другият човек да замълчи].

Според Йосифова (2008: 11) невербалната експресия е имала различна роля в живота на архаичния човек, средновековния и модерния човек; в живота на предвербалните и вербалните общности. Съвременното схващане за

невербалното е, че „чрез него се експресират, от една страна, емотивни характеристики на личността, и от друга – социокултурни особености и принадлежности“. Натоваарвайки комуникацията с жизненоважна значимост за човека, Йосифова (пак там) цитира в подкрепа на това Хол: „...Каквото и да прави човек, от него се изисква да взаимодейства с някого или с нещо. **Взаимодействието** е в центъра на културната вселена и всички останали системи израстват от него“. Комуникация не се извършва никога в един социален вакуум (Попова, 2007: 28), винаги има определени партньори, които влизат в социално взаимодействие, също и „когато прави жестове, човек никога не е сам (...), във всички случаи жестовете завързват обществени отношения“ (Шмит, 2000: 36). Дори когато се срещнат двама непознати, те са конкретно определени на фона на индивидуалните си характеристики в опита и асоциациите на партньора, на базата на външно правеното поведение, както и на своята вербална и невербална изява. „Двамата комуниканти са преди всичко индивиди. А това значи, че са толкова различни, колкото хора има по земята“ (Кръстев, 1990: 12). Комуникативните процеси според Попова (2007) нямат нито ясно психологически дефинирани граници между комуникативните партньори, нито ясно дефинирани граници между различните степени на влияние от страна на ситуативните условия. По-внимателното изследване на езиковата комуникация показва, пише Кръстев (1990), че голямо влияние върху нея оказва и присъствието на неучастващи в разговора хора. От това често се изменя цялата стратегия на комуникацията, което дава съответно отражение върху използваните изразни средства. „Съществен за езиковата комуникация е не само човекът, с когото говорим, и човекът, за когото говорим, но и човекът, пред когото говорим“ (Кръстев, 1990: 23).

По време на протичане на комуникативния процес се осъществяват не само процеси на взаимно (реципрочно) въздействие – впечатляване, обратна връзка, а и процеси на самоуправление на комуникативния акт. Съществен е фактът, че вербалното поведение на единия партньор среща специфично невербално съпътстващо поведение на другия партньор. Следователно обратната връзка по време на комуникацията има смесен – **вербален и невербален характер**.

Комуникативното поведение е вид културно поведение, което е едновременно вариативно и индивидуално, но и типизирано и в много отношения стандартно. Непосредствената комуникация разчита на възможностите на устната реч, която представлява „език на действието“, „език на ситуацията“, „език на момента“. За разлика от писмената реч, която може да бъде спокойно осмислена и „преценена“, устната реч при непосредствената комуникация е много поограничена в това отношение. Понякога например, след като сме „изстреляли“ в комуникативното пространство не толкова добре осмислена, неподходяща, понякога не напълно смислово завършена и смислово оформена, а понякога

ненужно груба фраза, ни се случва „да съжаляваме“ за думите си. А когато думите са придружени от несловесните изрази на тялото ни, картината, която „рисуваме“ на адресата, става неповторимо живописна и думите, които „изписваме“ с лицето или с тялото си, трудно биха се поддавали на изличаващата сила на някоя въображаема гумичка, защото тези неизречени думи, подкрепящи, противоречащи, подчертаващи изречените, често остават по-дълбоки следи в съзнанието на партньора ни по комуникация. При утвърждаването на устното слово над писменото трябва да се отбележи, че говорещият, за разлика от пишещия, не трябва да използва нито една излишна дума, но на негово разположение се намират подвижното лице и ръце, гласът и неговите изменчиви модуляции, промяната на скоростта, посредством които той може да предава най-тънките оттенъци на значението. „Тялото на другия, в спокойствие или движение, е изключително чувствителен семафор, който постоянно изпраща най-различни сигнали, указания, подсещения за това, което става в онова **вътре**, което представлява другият човек“ (Ортега и Гасет, 1999: 83). „Като вид език, невербалната комуникация предава особен акцент върху информационния обмен. (...) Невербалната комуникация може да характеризира човека като комуникиращ човек. Жестът, както и вербалният език, отразяват свойствата на изказването. Жестът може да изразява заповед, съмнение, молба, съжаление, раздразнителност. Може да изразява различни граматични категории – например съществително, прилагателно, глагол. Жестът притежава своя специфика и е част от всекидневната култура на определена общност“ (Попова, 2007: 111).

Йосифова (2008: 13) отбелязва, че на ранния етап от системното изучаване на невербалните форми (втората половина на XX век) невербалистиката се свързва с характерния за хуманитарните науки лингвоцентризъм и с лингвистичните изследователски методи. Исторически според нея този процес може да се опише като движение от текста към живия език в комуникативния процес; от идеалните форми на комуникация към реалните комуникативни взаимодействия между хората. На телесното поведение не се придава статут на „самостоятелен език“, но на него започва да се гледа като на „частен случай на езика“, отбелязва авторката, позовавайки се на философа и културолога Тарас Вархотов.

Според Крейдлин (2004) съществуват и **фундаментални различия** между естествения език и езика на тялото.

А. Всички естествени езици се състоят от относително стабилни и дискретни единици. Няма ясно съгласие от носителите на езика на тялото за състава и особеностите на функционираща система на даден език.

Б. Механизмът за референция на езиковите единици е устроен да действа по-различно от механизма за референция на жестовите знаци. Невербалната комуникация винаги е конкретна, езиковите единици притежават възможност за референция и към абстрактни понятия, категории и идеи.

В. Жестовите знаци, за разлика от естествените езици, се възприемат в по-голямата си част от очите, по своята природа са демонстративни и изпълняват в комуникативния акт освен информативна, експресивна, регулативна и преди всичко – изобразителна функция.

Прилагането на лингвистичните подходи към невербалната комуникация се сблъсква с някои основни трудности, отбелязва и Йосифова (2008): отсъствие на надеждни критерии за сегментиране на невербалното поведение; изключителна подвижност на семантиката на отделните сегменти, които показват силна зависимост от контекста. Семантиката на невербалното поведение се формира в рамките на всяко конкретно комуникативно взаимодействие. Изключение според авторката правят кодифицираните културни жестове.

4. Емоционалната природа на жестовете (човекът „отвътре“) и значението ѝ за комуникативния акт

„Израз на емоционалното ни състояние и отношение към другите хора“ – като такъв характеризира езика на тялото Стоицова (1992: 24). Чирак (1990: 121) разглежда мимиката (от гр. *mimos* – изражение; точно – изменение на облика) като „индикатор на психическите особености на личността“. Според Крейдлин (2004) обичайно обозначени в езика с емоционални глаголи, емоциите, могат да се проявяват в акта на комуникация и в жестовете, достъпни за външно наблюдение. Емоциите, които преживяваме в определен момент, отбелязва Стоицова (1992), възприемането на другите хора, с които общуваме, оценката дали те ни харесват, или не, дали можем да разчитаме на тях, или не [на въпроса „Възможно ли е човек да бъде артист и да преиначава жестовете, които използва?“ (Стоицова, 1992: 55) авторката отговаря с отрицание и се обосновава – липсата на съгласуваност, която вероятно ще се прояви в целия комплект от жестове, ще показва на другите, че нещо не е наред. Микросигналите на езика на тялото ще се разминават с вербалните сигнали – „когато „имитаторът“ показва откритите си длани към нас и ни се усмихва, докато вербално ни лъже, това, което го издава, са микрожестовете: зениците на очите му леко се присвиват, може едната му вежда да се повдигне повече от другата или ъгълчето на устните му леко да потрепва, или интонацията на гласа му да е необичайна“] и т.н., в почти всички случаи се проявяват неречево – чрез мимиките и жестовете, които използваме.

Развитието на философската и психологичната мисъл, ръстът на интереса към проблема, отнасящ се към природата на знанието и емоциите и към възможните начини за изразяването им, засилването на вниманието на изследователите към механизмите на естествения език и други семиотични кодове, към стоящите зад тях психологични процеси, наблюдаването на човешкото поведение и потребността от практическа комуникация на хората – всичко това, според Крейдлин (2004) е способствало употребата на думата (термина) „жест“ да излезе от пре-

дела на кръга на реториката [gestus е създадена от корена на gero, gerere, което означава „правя“, „нося“, отгук и „държа се“, „правя жестове“. Gestus има предимно конотативна стойност в средновековните текстове, за да се спомене някаква норма („неуместен“ ли е даден жест), обществена ценност (когато жестът свидетелства за обществения ранг на индивида), жестова модалност (съществува идеална „мярка“ на жеста). От gestus произлиза глаголят gestire – „правя жест“, чието най-често употребявано значение е ограничено до жестовете, изразяващи емоция, по-точно чувство на **радост**. Крейдлин (2004) пише, че по данните от първите английски паметници, където се среща думата gesture, тя има значение „начин на носене на тялото – как човек стои или ходи“ (прилагало се е преди всичко към поведението на човека по време на религиозни церемонии)]. Тази дума постепенно започва да обозначава една от естествените форми за изразяване на смисъл, разглеждаща жеста като знак за всекидневно невербално човешко поведение, преди всичко интерактивно, по Крейдлин (2004).

„Безползните движения на Другия, които не служат за никаква видима цел, т.е. жестовете му, са тези, които най-много го разкриват“ (Ортега и Гасет, 1999: 103). Ако някой почти не прави жестове, отсъствието на жест е същевременно жест – Ортега и Гасет ги нарича „задържани“ (неми) жестове. Неизпълняването на жеста, пише и Крейдлин (2004) – например, когато човек сдържа проявата върху лицето си на чувство на радост или мъка, и ние често казваме, че *по лицето* на човека *нищо не се вижда* (*не се чете*), че *лицето му е непроницаемо*, може да се окаже също толкова значещо, колкото смеха или сълзите.

5. Заключение

Шмит (2000) отбелязва, че темата за жеста, като израз на вътрешното движение на душата, на чувствата, на моралния живот на индивида, не губи своята актуалност и до днес, напротив. И днес още не спираме да се питаме какво изразява един или друг жест (радост, болка), като никога не разделяме психологическите ценности от моралните съждения: жестът „добър“ ли е, или е „неуместен“. Говорим още за „телесна изразителност“, за да посочим техниките на тялото, поставени в служба на психологическата задълбоченост на личността. Самото Средновековие е определило една форма на „психология“ по средата между медицинската теория за настроенията и изразната функция на някои жестове (по-точно тези на молитвата). През дългия период от време, който надхвърля Средновековието, елементарното схващане било според Шмит (2000), че жестовете са призвани да изразят скритите реалности, вътрешната същност на лицето („душата“ с нейните пороци и добродетели).

„Впрочем, цитира Шмит (2000: 33) Цицерон, тъй като е рационално, изкуството на жестовете е универсално средство за общуване“.

Докато човек може да спре да говори, той не може да спре да комуникира посредством езика на тялото си. Той трябва да каже правилното или погреш-

ното нещо, но не може да не каже нищо. Затова и в заключение на теоретичното изследване може да се обобщи, че методите на невербалната комуникация и изразните средства, с които си служи тя, са неделима част от комуникативната способност на човека и често – изпитан, самостоятелен, независим канал, позволяващ осъществяване на общуването.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенвенист, Е. (1993). *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.
- Виденов, М. (1979). Към българската паралингвистика. В: *Годишник на Софийския университет. Факултет Слав. филологии*. 72, № 1, София.
- Иванова, Е. (2000). Възпитанието на чувствата – изкуство да накараш другия не само да слуша, но и да чува, не само да гледа, но и да вижда. В: *Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“*. т. XVD. Шумен, 124 – 130.
- Йосифова, Р. (2008). *Мълчанието*. София: ЛЦ Ромел.
- Касърова, Св. (2007). Културни различия при използване на поздравя. В: *Управление и образование*, т.2, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“. Бургас, 221 – 226.
- Колшанский, Г. В. (1974). *Паралингвистика*. Москва: Наука.
- Кръстев, Б. (1990). *Граматика на комуникацията*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Къдрева, К. (1997). *Литургия за усмивка*. София: Бонид.
- Кюнке, Е. (2010). *Езикът на тялото*. Алекс софт.
- Ортега и Гасет, Х. (1999). *Човекът и хората*. София: Наука и изкуство.
- Познер, Р. (2001). Всекидневните жестове като резултат от ритуализация. В: *Седма международна ранноесенна школа по семиотика*. Сборник. т. VII, НБУ, София, 193 – 216.
- Попова, М. (2007). *Семиотика и комуникация*. София: НБУ.
- Стоицова, Т. (1992). *И усмивката може да бъде заповед*. София: Икоинтелект.
- Стефанова, М. (2007). Към българската етикетна паралингвистика. В: *Управление и образование*. т.2, Бургас: Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, 227 – 235.
- Формановская, Н. (2007). *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*. Москва: ИКАР.
- Фаст, Дж. (1993). *Езикът на тялото*. София: Наука и изкуство.
- Чирак, З. (2000). Мимиката – индикатор на психическите особености на личността. В: *Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“*. т. XVD. Шумен, 120 – 123.
- Чомпалов, Ив. (1993). Контекстът като социолингвистична променли-

ва при изследване на речевото поведение на учениците. В: *Проблеми на социолингвистиката*. Т.1, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 33 – 38.

Шмит, Ж. (2000). *Смисълът на жестовете в средновековния Запад*. София: Лик.

NONVERBAL COMMUNICATION AND LANGUAGE EXPRESSION-EQUAL MEANS OF COMMUNICATION

Abstract. The present work is an examination of the methods for nonverbal communication and the means for expression used in the communication and which often tell us more than the words that we hear. In this work I have made an attempt to theoretically ground the equality of body language in relation to speech as a means for realization of communication and attaining of communicative aims. I also discuss the advantages of body language as an expression of our emotional state and attitude towards other people which can hardly be manipulated and controlled by our conscious mind during the complicated process of communication.

✉ **Mrs. Tatyana Popova**

PhD Student

Department for Language Teaching and International Students

University of Sofia

27, Kosta Lulchev Str.

Sofia, Bulgaria

E-mail: tania_ariania@abv.bg